

Sverige i tiden

Historier om ett levande land

Lotta Fernstål, Petter Hellström,

Magnus Minnbergh & Fredrik Svanberg (red.)

Historiska

© författarna och Historiska museet 2015
Tryck: Taberg Media Group
Grafisk form: Sekel Bokförlag
Omslagsfoto: Karin Burénus Ekström
ISBN 978-91-89176-59-1

INNEHÅLL

FÖRORD	7
INLEDNING Om Sverige i tiden	9
<i>Lotta Fernstål, Petter Hellström, Magnus Minnbergh & Fredrik Svanberg</i>	
KARL XII Krigarkungens liv efter döden	17
<i>Petter Hellström</i>	
VIKINGAR Myt och verklighet	33
<i>Fredrik Svanberg</i>	
KULTURARV Världen i Sverige	45
<i>Lotta Fernstål & Fredrik Svanberg</i>	
GULDKUSTEN Slaveriet och det svenska järnet	63
<i>Jonas Monié Nordin</i>	
FIKA Världshistorien och vardagen	73
<i>Annie Mattsson</i>	
KEBABPIZZA Världens svenskaste mat	83
<i>Annikå Windahl Pontén</i>	
EUROVISION Så låter Sverige	89
<i>Stefan Bohman</i>	
UTVANDRARE Hoppet om ett bättre liv	99
<i>Kerstin Thörn</i>	
HEMBYGD Barndomens landskap och framtidens minnen	109
<i>Katherine Hauptman</i>	
NATIONALDAGEN En skapad svensk tradition	119
<i>Maja Hagerman</i>	
FÖR SVERIGE I FRAMTIDEN Morgondagens kulturarv	129
<i>Qaisar Mahmood</i>	

GULDKUSTEN

Slaveriet och det svenska järnet

Jonas Monié Nordin

En sökning på internet efter Svenska Afrikakompaniet ger flera tusen träffar. Majoriteten rör en svensk resebyrå med detta namn: »Svenska Afrikakompaniet har funnits på plats i Sydafrika sedan 1993« och erbjuder resor till det »vackra vänliga Afrika«. Först en bit ned i träfflistan dyker ett annat Svenska Afrikakompaniet upp. Ett företag som var verksamt mellan 1649 och 1663 och som förutom handel med guld och elfenben också sysslade med slavhandel.

Det äldre Svenska Afrikakompaniet var en liten men viktig aktör i den tidiga globalisering som skulle binda Europas, Amerikas och Afrikas öden tätare samman. 1600-talets handelskompanier knöt ihop världsdelar, folk och språk till en enda ekonomi – en avgörande process för det moderna samhällets uppkomst. Kolonialismen, kapitalismen, moderniteten och dess olika frukter – global miljökris, ekonomisk exploatering, rasism och folkmord, men även demokrati, emancipation och berikande kulturmöten – har många av sina rötter i triangelhandeln mellan Västeuropas hamnstäder, Västafrikas slavfort och Västindiens plantageodlingar.

Trots betydelsen av denna historiska process är detta

skede i den svenska historien relativt okänd och bara lite studerat. Runt om i världen problematiseras och diskuteras de koloniala arven. Det finns en bred enighet om Europas koloniala skuld, och framför allt kring det enorma mänskliga lidande som orsakades av den transatlantiska slavhandeln. Koloniala relationer i det förflutna uppmärksammas och sätts i samband med relationer i dag. Den vite mannens makt ifrågasätts. Andra människors historier har getts större utrymme i historieskrivningen.

Men diskussionen har inte slagit igenom i Sverige. Koloniala relationer i nutiden får ofta stor uppmärksamhet, men för det förflutna är intresset litet. De svenska kolonierna i Nordamerika, Afrika och Västindien uppfattas som historiska parenteser, små koloniala äventyr utan någon reell ekonomisk, social och politisk betydelse. Men var det verkligen så? Kan det inte snarare vara tvärtom? Att de svenska kolonierna trots sin blygsamma ekonomiska betydelse och kortvariga historia kom att få stor betydelse genom att de införlivade Sverige i en global ekonomi och en global värld redan under 1600-talet? Svenska Afrikakompaniet bidrog exempelvis till att öppna upp den koloniala ekonomin för svenska produkter. Från slutet av 1600-talet och in i modern tid var den koloniala slavekonomin en viktig avsättningsmarknad för den svenska industrin.

Svenska Afrikakompaniet och dess historia på Guldkusten, dagens Ghana, är kanske okänd för de flesta, men dess verklighet är väldokumenterad och inte alls någon gåta. Redan 1897 skrev Victor Granlund en omfattande – och positivt färgad – historik

Fortet Butri (Fort Batenstein). Svenska Afrikakompaniet etablerade sig på denna plats under tidigt 1650-tal. Platsen erövrades 1656 av nederländska Västindiska kompaniet som gav fortet namnet Fort Batenstein. Hur mycket av dagens fort som kan spåras till den svenska tiden är okänt. Foto: Jonas M Nordin.

över kompaniet och knappt hundra år senare, år 1990, utkom György Novákys omfattande analys av företaget och dess verksamhet. Svenska Afrikakompaniets slavfort är också skådeplatsen för Janne Lundströms och Jaime Vallvés populära äventyrsböcker och seriealbum om Johan Vilde, som utkom 1977–1980.

Men i historiska skildringar av Sverige under 1600-talet spelar Afrikakompaniet ändå en undanskymd roll, vanligen med förklaringen, om någon sådan finns, att företaget hade en relativt blygsam ekonomisk betydelse. Samma argument brukar komma fram när inte särskilt stor vikt heller läggs vid andra svenska kolonier; den samtida svenska kolonin i Nordamerika, Nya Sverige vid Delawarefloden, eller den mest omfattande svenska koloniala expansionen

av dem alla i Sápmi (Lappland) som började ta fart på allvar under just 1600-talet. Den kantades av kristen mission, våld, tvångsarbete, markstöld och bosättning av svenska nybyggare. Samiska kultföremål förstördes och deras religiösa ledare (nåjder) avrättades.

Den svenska historieskrivningen har under mycket lång tid präglats av vad som inom samhällsvetenskapen kallas för »metodologisk nationalism.« Stat och nation blandas helt enkelt samman. Nationens historia studeras utifrån den moderna statens gränser, vilket för Sveriges del betytt att Finland, Åland och norra Baltikum – som under långa perioder varit under svenskt styre – samt de mer kortvariga kolonierna i Nya Sverige och Västafrika inte har setts som en del av Sveriges historia. Det ska sägas att metodologisk nationalism inte är något speciellt för Sverige; den är en produkt av 1800-talets europeiska nationalism och den är vanlig i de flesta länder i Europa. För länder med mer påtagliga koloniala arv, som Frankrike eller Storbritannien, har dock de globala perspektiven av förklarliga skäl varit mera närvarande.

På samma sätt som Svenska Afrikakompaniet är frånvarande i de historiska översikterna saknas berättelser om denna fascinerande och för Sverige viktiga period i de kulturhistoriska museerna. Inget museum i Sverige behandlar Svenska Afrikakompaniet eller den slavhandel som skedde under svensk flagg.

Svenska Afrikakompaniet var ett privat, vinstdrivande aktiebolag som hade ensamrätt i Sverige att handla med Västafrika. I bolagets första skede var den mäktiga adelsfamiljen de Geer ensam ägare men efterhand såldes aktier till fler svenska aristokrater och

Många barn har läst serialbumet *Johan Vilde i slavfortet*, av Janne Lundström med teckningar av Jaime Vallvé (Rabén & Sjögren, 1977). Äventyrets huvudperson är skeppspojken Johan som kommer med ett svenskt skepp till Västafrika. Efter att ha blivit anklagad för myteri flyr han undan sina överlydande och adopteras av en afrikansk familj. Foto: Fredrik Svanberg.

även kungafamiljen köpte in sig i företaget. Bolaget var således inte statligt utan privatägt, och de fort och handelsstationer som byggdes på Guldkusten var inte svenska statens egendom. På detta sätt skiljde sig fortet Carolusborg (Cape Coast Castle) från kolonin Nya Sverige vid Delawarefloden i Nordamerika, som betraktades som en del av Sverige.

På Guldkusten anpassade sig Svenska Afrikakompaniet efter den rådande ordningen. Under 1600-talet använde sig bland andra nederländare, danskar och engelsmän av privata handelskompanier för att etablera sig, både ekonomiskt och militärt. Handelskom-

panierna var alltid nära knutna till moderländerna, de stöttades hemifrån och drogs ofta in i Europas pågående konflikter. De återkommande krigen mellan de europeiska staterna kom alltså att spilla över till handelskompaniernas kolonier. Krigen mellan Danmark och Sverige 1657–1660 utspelades även på Västafrikas kust.

Det var dessa krig som så småningom drev svenskarna från både Amerikakolonin och Guldkusten. Sverige vann visserligen kriget med Danmark hemma i Norden, men någon kraft att driva verksamheten vidare i Afrika fanns inte. Louis de Geer, den äldre, initiativtagare till Afrikakompaniet hade dött 1652 och företaget hade drivits vidare av sonen Laurent som var verksam i Nederländerna.

På Guldkusten, i dagens Ghana, är spåren av den europeiska kolonialtiden tydliga. De europeiska slavforten ligger som ett pärlband längs kusten, vid alla viktiga hamnlägen, laguner och åmynningar. Svenska Afrikakompaniet medverkade till att uppföra fyra av dem som fortfarande finns kvar. Forten har sedan länge förlorat sina ursprungliga funktioner och är i dag allt från privatbostäder och administrativa byggnader till museer. Sedan 1979 räknas huvuddelen av fortens till UNESCO:s världsarv. Som monument och besöksmål tjänar de som en fysisk påminnelse om den transatlantiska slavhandeln. Omkring tretton miljoner människor genomled en fasansfull behandling i fortens källarhål, som »last« i skeppens lastutrymmen och på Amerikas slavplantager.

När Svenska Afrikakompaniet kom till Guldkusten i mitten av 1600-talet hade portugiserna varit där i

Löfstabrugs herrgård i Uppland. Bruket kontrollerades från 1620-talet av familjen de Geer och blomstrade i samband med familjens handel med järn och slavar i Västafrika. Den gamla herrgården brändes av ryska trupper efter Karl XII:s död och den nuvarande byggdes i mitten av 1700-talet. Foto: Användare Zejo, Creative Commons CC0 1.0 Universal Public Domain Dedication.

över 150 år. Också Nederländarna var väl etablerade. Familjen de Geer lockades ursprungligen dit av möjligheterna till handel med bomullstyger, elfenben, guld och socker från den av portugiserna kontrollerade ön São Tomé. Det var först mot 1600-talets slut som guldhandeln ersattes av den än mer lukrativa slavhandeln. Svenska Afrikakompaniet och familjen de Geer hade slavhandel som en självklar om än mindre del av sin verksamhet redan vid mitten av 1600-talet. De handlade med slavar för sina egna behov och också för att sälja dem vidare. Men även om Svenska Afrikakompaniet inte var kvar på Guldkusten under den värsta perioden så bidrog det i ett tidigt skede till att lägga grunden för den slaveekonomi som skulle bryta ned

det lokala samhället fullständigt. Samtliga fort byggda av kompaniet togs över av andra européer och var i bruk till den transatlantiska slavhandelns avskaffande under 1800-talets början. Svenska Afrikakompaniets huvudfort, Carolusborg, byggt 1652, kom i engelska händer att bli en av de viktigaste utskeppningshamnarna för slavskeppen.

Svenska Afrikakompaniets tid på Guldkusten blev alltså kort. Trots det hann kompaniet skeppa både guld, socker och elfenben till Europa liksom slavar till plantageodlingarna på portugisernas São Tomé, engelsmännens Barbados och nederländarnas Curaçao. Antalet slavar som köptes och såldes genom Svenska Afrikakompaniet är okänt men översteg troligen inte tusen personer. I jämförelse med andra slavhandelsnationer som England, Nederländerna, Portugal och Danmark är det låga siffror, men de är ändå tillräckligt höga för att visa på slavhandelns ekonomiska betydelse för kompaniets verksamhet.

Svenska Afrikakompaniet lyckades inte återetablera sig på Guldkusten efter kriget med Danmark i slutet av 1650-talet och bolaget gick i konkurs 1663. Slavhandeln i Afrika var därmed över för familjen de Geer och de övriga svenska investerarnas del, men deras delaktighet i exploateringen av Västafrika och den transatlantiska slavhandeln hade ändå bara börjat. Från och med 1600-talets slut sköt Sveriges handel med järn i den koloniala världen fart ordentligt. Svenskt järn blev ett av de viktigaste betalningsmedlen för inköp av slavar och svenskt stål dominerade fullkomligt bland arbetsredskapen i Nordamerikas och Västindiens slavplantager. De engelska slavhandlarna

och plantageägarna hade knappast kunnat vara lika framgångsrika utan familjen de Geers industriimperium. Tusentals och åter tusentals slavar slet ihjäl sig med hackor och andra redskap från de Geers uppländska järnbruk. På så vis blev den transatlantiska slavekonomin den svenska industrialiseringens främsta inkomstkälla. I jämförelse med denna storindustri var Svenska Afrikakompaniet en liten aktör, men det afrikanska projektet var ändå grundläggande i att öppna upp för svenska investeringar, svenskt kapital och svenska varor i den transatlantiska, globaliserade ekonomin.

Jonas Monié Nordin är docent i arkeologi och forskare vid Historiska museet och Uppsala universitet.

Litteraturtips

Annika Berg-Frykholm, »Invandrarna som gav järnet«, i Anders Tapper, Johan Tell & Mårten Leo (red.) *Äkta svenskt: en mångfaldig resa i tiden*, Svenska turistföreningens årsbok 2009 (distribuerad som *Turist* nr 6/2009). – Om vallonsk invandring till Sverige, familjen de Geer, Löfstabruk och järnhanteringen.

Jonas Monié Nordin, »Materiella möten och globala nätverk«, i Anna Maria Forssberg & Karin Sennefelt, *Fråga föremålen: handbok till historiska studier av materiell kultur*. Lund, 2014.

Holger Weiss, »Det svenska kolonialprojektets komplexa rum: om slaveriet under svensk flagg i slutet av 1700-talets karibiska och atlantiska värld«, i *Sjuttonhundretal*, årsbok för 2012. – Om den svenska kolonin Saint Barthélemy i Västindien och slaveriet där under sent 1700-tal.

Källor till denna text

- James Kwesi Anquandah, *Castles and forts of Ghana*, Accra, 1999. – En lättillgänglig överblick över Ghanas europeiska fort från tidigmodern till modern tid.
- Christopher DeCorse, »Early trade posts and forts of West Africa«, i *First forts: essays on the archaeology of proto-colonial fortifications*, Eric Klingelhofer (red.), Leiden 2010. – En vetenskaplig analys av de äldsta forten på Guldkusten.
- Victor Granlund, *En svensk koloni i Afrika eller Svenska Afrika kompaniets historia*, Historiskt bibliotek 4, 1879. – Betydelsefull historieskrivning om Svenska Afrikakompaniet.
- Janne Lundström & Jaime Vallvé, *Johan Vilde – flyktingen; Johan Vilde i slavfortet; Johan Vilde och sändebudet*, Stockholm, 1977–1980. – Populariserad och kritiserad men välskriven serie om en svensk pojkes äventyr i Svenska Afrikakompaniets skugga.
- Scandinavian colonialism and the rise of modernity. Small time agents in a global arena*, Magdalena Naum & Jonas Monié Nordin (red.), New York 2013. – Aktuell forskningssammanställning om nordiska kolonier och deras materiella spår.
- Global historia från periferin: Norden 1600–1850*, Leos Müller, Göran Rydén & Holger Weiss (red.), Lund 2010. – Nyutkommen och bred vetenskaplig presentation av Norden och världen, inklusive de olika kolonierna i Afrika.
- György Nováky, *Handelskompanier och kompanihandel. Svenska Afrikakompaniet 1649–1663. En studie i feodal handel*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 1990. – Utförlig akademisk avhandling om Svenska Afrikakompaniets historia.
- Göran Rydén & Chris Evans, *Baltic iron in the Atlantic world in the eighteenth century*. Leiden 2007. – Viktig studie av den svenska järnproduktionens betydelse för den transatlantiska slavhandeln.